viinaköögid ja õllekojad ning viina- ja õllemüügiga kisti vaeseks jäänud talupojalt ta viimne varandus. Nii põletati 1794. a. Liivimaal üle 400 000 vaadi viina 72 milj. rubla väärtuses.

Ka ei mõjunud talupoegade seisukorra paranemisele kaasa 1804. ja 1809. a. määrused, mille järele maaga seotud talupoegi enam ei tohtinud müüa ja lahtisi inimesi ainult üks kord lubati müüa ning ainult Liivimaa mõisnikele. Ühilasi anti talupoegadele luba omale varandust koguda. Talurahva vabastamine 26. märtsil (v. k.) 1819 andis talupoegadele isikliku vabaduse õige piiratud kujul, kuna maa tervelt mõisnikkude kätte läks.[1]) Teo-orjus jäi painajana ikkagi püsima ja omandas 19. a. s. keskpaiga poole õige raske kuju. Selle tagajärjel kasvas rahva seas ärev meeleolu, mida suurendavad veel jutud hingemaa saamise võimalustest. Hakati tõrkuma mõisale tegu tegemast. Pühajärvel sünnib 1846. a. isegi sõjaväega kokkupõrge („Pühajärve sõda"), millele verine karistus järgneb.

Talurahva rahutuste põhjuste uurimised näitasid, et ei või niiviisi edasi kannatada, ja soovitati talupoegade põlve kergendamist ja orjuse kindlaksmääramist. 1842. a. pani Tartusse kokkukutsutud komisjon maapäevale ette talupoegade isiklikku julgeolekut kindlustada, orjust piirata ning kindlaks määrata ja talumaad pärisomanduseks müüma hakata. Ettepanekuist võttis maapäev ainult õige väikese osakese vastu, nimelt vakuraamatute sisseseadmise. Väga aeglaselt arenes talurahva seisukorra paranemine ja alles 1860. a. 30. nov. (v. k.) kinnitas Aleksander II kaua-oodatud „Lihvlandi Tallorahva Seaduse", mille eesti keelde tõlkis Dr. F. R. Kreutzwald. Nimetatud seadus, mis 1863. a. maksma hakkas, tõi vabale arenemisele laiemad piirid. Pandi alus ka valdade omavalitsusele 19. veebr. (v. k.) 1860 kinnitatud „Kogukonna Seaduse" põhjal, ja 1870. a. maapäeva poolt valmistatud konvendi korra järele võisid valdade asemikud ka kirikuasjade otsustamises kitsendatud õigustega kaasa kõnelda. 1849. a. seadus oli olusid juba niivõrt parandanud, et talupojad omale maa päriseksostmiseks julgesid varandust koguma hakata. Talude müümine algab ka pea, sest mõisnikud olid sunnitud oma pillamiskulude katmiseks uusi tuluallikaid otsima — ja talumaa müügist sai seda vaevata.

19. aastasaja teisel poolel hakkasid talupojad talusid ka pärisomanduseks ostma ja algab vaba maapidaja talupoja seisuse kujunemine. Tartu maakonnas, välja arvatud praegune Võru maakond, ostsid talupojad 1874. — 1887. a. 279 talu ümmarguselt 14 000 ha:i haritud maaga. Muidugi oli see täpe selle kõrval, mis veel mõisaomanduseks jäi. Kuid mõisast vabanemise protsess kujunes edasi.

Ühiskondliku ja majandusliku vabanemisega käsikäes sammus ka vaimline tõuseng, millele suurelt tuge andis just ülikool. Tartumaa saab üheks kultuurilisemaks Eesti maaosaks, kus rahvusline iseteadvus eriti kõrgemale arenemas, vaatamata 1887. a. alanud ja ikka hoogu

---

[1]) 1819. a. Lihvlandi-ma Tallorahva Seaduse oli kokku seadnud mõisnik J. v. Samson ja eesti keelde tõlkinud Äksi praost O. V. Masing.